

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA OSMANLI 9.ORDUSU'NUN KUZEYBATI İRAN'I (GÜNEY AZERBAJCAN'I) TAHLİYESİ

Doç. Dr. Mustafa BUDAK*

Güney Kafkasya harekât alanının doğu sınırının içinde yer alan Kuzeybatı İran (Güney Azerbaycan)¹, tarihî olarak Batum-Tebriz ve Trabzon-Erzurum-Tebriz ticaret yolları üzerinde bulunması yanısıra 18.yüzyıldan itibaren Rusya, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında devam eden siyasî, askerî ve ticarî nüfûz mücadelelerinin yaşandığı stratejik bir bölgedir. Özellikle, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra Rusya ile İngiltere, Kuzeybatı İran üzerinde siyasî ve iktisadî nüfûz mücadelelerine büyük bir hız vermişlerdi. Rusya, ülkesinde sanayiinin gelişmesi sonucunda İran ile ticaretini artırmış ve buna paralel olarak 1890'da Gümrü'den Culfa'ya kadar olan demiryolunu Tebriz'e uzatmıştı. Ayrıca Ruslar, Tahran'ı Enzeli (Pehlevî) limanına, Kazvin ve Kum'a bağlayan modern yollar inşa etmişlerdi².

Diğer taraftan, Almanya'nın 1890'dan itibaren bir dünya politikası izlemeye başlaması ve bununla beraber Rusya ile İngiltere'nin Kafkasya, İran ve Orta Asya topraklarındaki çıkarlarını tehdit eder hale gelmesi, İn-

---

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 Askerî Coğrafya, Kafkaslar Ötesinin Batı Kısmının Harp Sahnesi, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul 1947, s.1-10.

2 W.E.D.Allen-Paul Muratoff, Kafkas Harekâtı 1828-1921, Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s.213.

giltere'yi, zaten 1880'lerden beri küçük ihtilâflar zuhur etse bile çatışmaktan uzak kaldığı Rusya ile 1907 anlaşmasını yapmaya zorladı. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması'na göre, Kuzey İran Rus nüfûz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan Güney İran, İngiliz nüfûz bölgesi, orta bölge ise tampon bölge niteliğini taşımaktaydı³. Daha somut söylersek; Ruslar, Tahran'da bir Alman bankası kurulmasından, İngilizler de Basra Körfezi'nde Alman ticarî ilişkilerinin artmasından korkuya kapıldılar⁴. Allen-Muratoff'un deyişiyle bu anlaşma, 1904 tarihli Fransız-Rus ittifakının bir zeyli olmaktan başka Ortadoğu üzerinde İngiliz-Rus ilişkilerinin yumuşamasıydı. Aynı zamanda da Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan kontrolüne ve İran'a nüfûz etmesine karşı savunma amaçlı bir tepkiydi⁵. Almanlar ise, bu ittifakın kendilerine karşı yapıldığının farkında idiler ve özellikle İran'ın paylaşılmasını bu açıdan değerlendirmişlerdi. Çünkü Almanlar, 1900'de elde ettikleri Bağdad demiryolu imtiyazını Basra'ya, oradan da Hanikin-Kirmanşah yoluyla İran'ın içlerine uzatmayı planlamışlardı. Bunun amacı ise açıktı: İngiltere'yi bu yollar sayesinde Hindistan üzerinden vurmaktır⁶.

I.Dünya Savaşı başladığında, sözü edilen devletlerin stratejik konumları aynen devam etmekteydi. Fakat, Almanlar, Doğu'da kendi hâkimiyet ve nüfûzlarını yayma politikası çerçevesinde Enver Paşanın öncülük ettiği, halifenin nüfûzunun etkisiyle Kafkasya, İran, Afganistan, Hin-

³ Bu anlaşmanın diğer toprak konuları Afganistan ve Tibet idi. Bkz., Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 1914-1918, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.34-36.

⁴ Hugh Seton Watson, *The Russian Empire 1801-1917*, At the Clarendon Press, Oxford 1967, s.679-680.

⁵ Allen-Muratoff, *a.g.e.*, s.214.

⁶ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İran Siyaseti", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 3, Ocak 1992, s.271-272.

distan ve Mısır'da İngilizlere karşı ihtilâller düzenleme planından yararlanmak amacıyla genel olarak Osmanlı Devleti ile işbirliği halinde gözükürken, yerel planda Osmanlı karşıtı eylemler içindeydi⁷. Meselâ, Hamidiye Kahramanı Rauf Beyin başkanlığında oluşturulan ve İran, Afganistan ile Hindistan'da, İngiltere aleyhine ihtilâller çıkarmakla görevli bir Osmanlı-Alman işbirliği girişimi olan Afgan Sefer Heyeti (Rauf Bey Müfrezesi)'nin başarısızlığına, Alman subaylarının hareketleri sebep olmuştu. Aynı şekilde, Rauf Bey müfrezesi (bir piyade taburu, süvari, makinalı tüfek ve topçu takımları ve gönüllüler)'nin Kirmanşah'a girmesine Almanlar da muhalefet etmişler, orada Osmanlı karşıtı bir propagandaya girişmişlerdi. Bunun sonucunda, Rauf Bey müfrezesi, Kirmanşah seferinden vazgeçmiş ve Eylül 1915'de de Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından lağv edilmişti⁸.

Aslında, savaşın başında, Sarıkamış kuşatması sırasında (22 Aralık 1915-3 Ocak 1914), Osmanlı birlikleri, Musul'dan ilerleyerek Tebriz'i, Van yönünden hareket ederek Azerbaycan'ın batısını ele geçirmişlerdi. Ancak, Sarıkamış'daki, trajedik Osmanlı mağlubiyeti (Ocak 1915)'nden hemen sonra Ruslar, 17 Ocak 1915'de, Tebriz'e, 4 Mart'ta Dilman'a girmişlerdi. Böylece, Ruslar, Güney Azerbaycan (Kuzeybatı İran)'a tamamen hakim oldular⁹. Ruslar, bir taraftan, 26 Aralık 1915'de, Almanların Luristan Valisi Nizamü's Sultana ile ittifak ederek Kirmanşah'da geçici bir hükümet kurmaları üzerine Bakü'den Enzeli'ye ve oradan da Kazvin'e askerlerini göndererek Güney İran'da Osmanlı kuvvetleriyle 1916 yılı

---

7 İ.Kurtcephe-M.Balcıoğlu, a.g.m., s.274-276.

8 Rauf Bey Müfrezesi'nin bir yıllık bu İran macerasının güzel bir anlatımı için bkz., İsrâfil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-", *OTAM*, Sayı 3, Ocak 1992, s.247-270.

9 Rusların karşısında Tebriz'de Ömer Naci Bey Müfrezesi, Dilman'da da Cevdet Bey Müfrezesi vardı. Ruslar her iki müfrezeyi yenerek bu iki şehre girmişlerdi. Bkz., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi*, 3. Ordu Harekâtı, I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.581-854.

İNİNDE savaşırken, diğer taraftan da yine aynı yıl boyunca, Rus Azerbaycan kolordusu da, Meyanduap-Savuçbulak-Rumiye bölgesinde mevziilenerek Osmanlı Musul grubu kuvvetleri karşısında mücadele etmişti. Bu arada, Güney İran'da duruma hakim olan İngilizler, Aralık 1916'dan itibaren Irak cephesinde taarruza başlamışlar ve 25 Şubat 1917'de, Kut'u işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı 6.Ordu Komutanı Halil Paşa, 13.Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis)'ya emir vererek bütün kuvvetiyle İran'ı boşaltmasını ve Hanikin'e çekilmesini istemişti¹⁰. Nitekim, 13.Ordu kuvvetleri, 15 Mart 1917 tarihi itibarıyla Kirend'in doğusuna ve 29 Mart'tan itibaren de Diyale nehrinin batısına çekildiler. Ruslar ise Hanikin'den Revandiz'e kadar ilerlediler. Fakat, cephenin genişliği sebebiyle Diyale nehrinin batısına geçemediler. Osmanlı Süleymaniye ve Musul Grublarına karşı giriştiği askerî hareketler de Osmanlı-İran sınırında durduruldu¹¹.

1918 yılına gelince, Bolşevik ihtilâlinin etkisiyle Ruslar, işgal ettikleri Doğu Anadolu bölgesinden geri çekilmeye başlamışlardı. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, kırk yıl önce, 1878'de Ruslara bıraktığı Kars, Ardahan ve Batum'u geri almayı başarmıştı. Bu siyasî başarıyı askerî ve fiilî bir duruma kavuşturmak için Osmanlı orduları, Mart ve Nisan aylarında düzenledikleri bir askerî harekâtla Batum'a girmişlerdi (14 Nisan 1918). Böylece, Batum yönünde Osmanlı Devleti'nin 1878 sınırlarına ulaşılmış oldu.

Ancak, Güney Kafkasya'da, bu Osmanlı ilerleyişine Ermeniler karşı koymaya çalışıyorlardı. Ermeniler, daha ziyade Erivan, Gümrü ve Ahılkelek havalisinde toplanmışlardı. Osmanlı 4.Kolordusu, Erivan yönünde

10 İran cephesi hareketleri için bkz., Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s.163-196.

11 F.Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s.85-95.

ilerlerken Ermeniler de Kuzey İran'da İngilizlerle işbirliği yapıyorlardı. Ayrıca, Ermenilerin zulmü altında kalan Müslüman halka da yardım edilmesi gerekiyordu. Gerçek bu işbirliğini önlemek ve gerekse bölgedeki Müslüman halkı kurtarmak için Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti 6 Mayıs'da, 3.Ordu'ya gönderdiği bir emirde, Tebriz'e bir kuvvet yollanmasını, bunun için de Gümrü-Culfa demiryolunun kontrol altına alınmasını istedi. Bunun üzerine 15 Mayıs'da, Şark Orduları Grup Komutanlığı'na bağlı birlikler (I.Kafkas Kolordusu, 11. Kafkas Fırkası ve 5. Kafkas Fırkası) Arpaçayı geçerek Gümrü yönünde ilerlediler. Bunun sonucunda Gümrü-Culfa demiryolunu I.Kafkas Kolordusu kesmiş ve 16 Mayıs'da da Gümrü, teslim olmuştu.

Diğer taraftan Van ve havalisinde kaçan Ermeniler ile Nasturiler ve Kafkasya'dan kaçan Ermeni çeteleri Rumiye gölü batısında Dilman, Selmas ve Rumiye civarında toplanmışlardı. O sırada, Tebriz'e karşı Rumiye gölü ile Atas nehri arasını gözetmekle görevli 4.Kolordu idi. Bu kolordu ile 5.Piyade Fırkası'na bağlı 14. ve 15.Piyade alayları, 17 Mayıs'da, Dilman'a taarruz etmişler ise başarılı olamamışlardı¹².

31 Mayıs'da, Osmanlı Devleti, Ermenistan Cumhuriyeti ile 3 Haziran'da da Gürcistan ile barış antlaşması imzalayıp fiziken Kafkasya'daki hedeflerine ulaştınca; Kafkasya ve Kuzey İran'da görevli 3.Ordu'nun yeni stratejik esaslara göre teşkilatlanması gereği doğdu. Bunun üzerine Başkomutanlık Vekâleti, 9 Haziran 1918'de, nihâî olarak Şark Orduları Grubu'nu yeniden teşkilatlandırdı. Buna göre, 6.Kolordu (3. ve 36. Kafkas Fırkaları) ile ordu emrindeki 5. ve 37. Kafkas Fırkalarından ibaret olan 3. Ordu ile I.Kafkas Kolordusu (9. ve 10. Kafkas Fırkaları ile 15. Piyade Fırkası) ve 4. Kolordu (5. ve 12. Piyade Fırkaları ile 11. Kafkas Fırkası)'dan oluşan 9. Ordu, Şark Orduları Grubu'nu meydana getiriyordu. 9. Or-

---

¹² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı II (Bundan sonra Kafkas Cephesi), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.507-514.

du'nun görevi ise, Rumiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgenin kontrol altında tutulması idi. Amaç, İngilizlerin İran içlerinde ilerlemelerini durdurmak ve onların Bolşeviklere yardım etmelerini önlemektir. Ayrıca, Rumiye civarındaki Ermeni çetelerin temizlenmesi de 9. Ordu'nun görevleri arasındaydı.

İşte bu sebeple, 9. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu, Dilman-Hoy ve Makü'de toplanarak Rumiye gölünün batısı olan, 1.Kafkas Kolordusu'na ait kuvvetler de Culfa'nın kuzeyinde toplanarak Rumiye gölünün doğusundan Kuzey İran'a doğru bir askerî harekâta geçtiler. Bunun sonucunda, 4. Kolordu, 8 Haziran'da bir süvari bölüğü ile Tebriz'i, 36. Piyade Alayı da Sofyan'ı işgal etti. Daha sonra ise 4. Kolordu, Rumiye gölünün batısındaki Ermeni ve Nasturileri imha etmek amacıyla 18 Haziran'da yeni bir harekâta geçerek 20 Haziran'da Rumiye'ye girdi. Bu arada, 19 Haziran'da, 5. Piyade Fırkası, Dilman'ı ele geçirdi. Fakat, Antranik komutasındaki Van Ermenilerinin 21 Haziran'dan itibaren Osmanlı kuvvetlerine karşı verdikleri mücadele, bu kuvvetleri zor durumda bırakmıştı. Bir ara, Ermeniler, 24 Haziran'da Hoy'u kuşatmışlarsa da halkın direnmesiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Onların asıl amacı, güneydeki İngiliz kuvvetleriyle birleşmektir. Bu yüzden, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini rahatsız etmekten geri durmayarak bazı mevzi başarılar da elde ettiler ise de bu başarıları sürekli olamadı.

Kuzey İran'daki bu olayların etkisiyle olsa gerek Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti, 4 Temmuz'da yeni bir emir yayımlayarak 9. Ordu'nun 4.Kolordusu ile Rumiye-Tebriz cephesinin işgalini emretti. Aslında 4.Kolordu, büyük kısmıyla Dilman civarında olup küçük bir birlikle Tebriz şehrini daha önceden işgal etmişti. Herhalde ondan istenen şey, kontrol altında tutulan bu cepheyi güneye doğru yaymaktır. Çok geçmeden, 4. Kolordu, İngilizlerin, Sakız ve Sain Kale'ye girdikleri haberini 6. Ordu'dan aldı. Hatta, bu haberde, İngilizlerin Ermeni ve Nasturilerle birleşmek amacıyla Savuçbulak yönünde ilerlemeyi düşündükleri de bildirilmişti. Bunun üzerine 4.Kolordu'ya 27 Temmuz'da, Ermeni ve Nasturileri yok

etmek için Rumiye'ye taarruz emri verildi. 30 Temmuz'da taarruza geçen 4. Kolordu birlikleri 31 Temmuz'da direnen Ermenileri yenerek Rumiye'yi işgal etti. Ermeniler ise Savuçbulak yönünde çekildiler. Daha sonra bir süvari birliği, 6 Ağustos'da, Meyanduap'ı ele geçirdi. Çekilen Ermeniler, güneye, Sainkale'ye doğru kaçtılar.

Bu gelişmeler, çatışmaların Savuçbulak-Sainkale hattında olacağı belirince, Şark Orduları Grup Komutanlığı, 13 Ağustos'da, 5. Piyade Fırkası'nın Savuçbulak'a gitmesini emretti. Bu fırka, 27 Ağustos'da, Savuçbulak'a vardı ve Savuçbulak-Sainkale cephesine yerleşti. Aynı şekilde, 11. Kafkas Fırkası da, 23 Ağustos'da, Tebriz'e varmıştı Onun görevi, İngilizlerin Hemedan ve Tahran üzerinden Enzeli bağlantısını kesmek, oradaki Mirza Küçük Han ile sıkı bir ilişki kurmaktır. Bu düşünceden hareketle, 11. Kafkas Fırkası, 9 Eylül'de, Miane'yi işgal etti. Böylece, Tebriz ve Miane bölgeleri Osmanlı kontrolüne geçmiş oldu. Bu tarihlerde en önemli olay ise, Bakû'nün Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesiydi¹³.

Kafkas İslâm Ordusu'nun 15 Eylül 1918'de, Bakû'yü ele geçirmesi, İngilizlerin Hazar Denizi'nde başlıca dayanak noktaları olan Enzeli, Kazvin ve Reşt'in Osmanlı orduları tarafından işgalini kolaylaştırmıştı. Bunda amaç, Osmanlı 9. Ordusunun Kuzeybatı İran'daki askerî hareketini desteklemek ve kolaylaştırmaktır. Nitekim Enver Paşa, 19 Eylül 1918'de, Şark Orduları Grup Komutanlığı'na bu yönde bir emir göndermiş, sözkonusu yerlerin zaptı ile Osmanlı kuvvetlerinin süratle Kuzeybatı İran'ın önemli merkezi olan Tebriz'e yaklaştırılmasını istemişti. Ancak, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşaya göre bu mümkün görünmüyordu. Çünkü, 9. Orduya bağlı 4. Kolordu'nun 5. Fırkası, Rumiye gölünün güneyinde Savuçbulak ve Sainkale'de, 12. Piyade Fırkası da Rumiye, Hoy ve Dilman bölgelerinde bulunmakta; 1. Kafkas Kolordusu'nun 11. Kafkas Fırkası'nın büyük kısmı da Aras vadisi boyunca demiryolunu koruyarak Erme-

---

13 Kafkas Cephesi, II, s.528-545.

ni sınırını gözetlemekteydi. Bundan dolayı, adı geçen ordunun geride kalmış ve Tebriz'e sevkedilecek hiçbir kuvveti bulunmamaktaydı. Yine de 9.Ordu Komutanı, birtakım olumsuzluklara rağmen ordusunun büyük kısmı ile Rumiye-Savuçbulak'ta olmasını gerekli görmekte; aynı zamanda Tebriz-Erivan demiryolunun bir fırkayla korunmasını düşünmekteydi¹⁴.

Bu sırada İngilizler, 18 Eylül 1918'de, Nablus'da bir karşı taarruz harekâtı başlatmışlar ve Yıldırım Ordular Grubunu Şam-Riyat hattına kadar çekilmek zorunda bırakmışlardı. Bunun üzerine Başkomutanlık, Filistin cephesindeki nazik durumdan hareketle, elde edilebilecek bütün kuvvetlerin bu cepheye gönderilmesi gerektiğini düşündü. Bu amaçla, İran'da devam eden askerî harekâtın sona erdirilmesini ve 6. Ordunun savunabilir bir durumda bulunmasını kararlaştırdı.

23 Eylül 1918 tarihli Başkomutanlık emrine göre, 9. Ordu, 9. ve 11.Kafkas Fırkalarından oluşan 1. Kafkas Kolordusu ile 5. ve 12. Piyade Fırkalarından oluşan 4. Kolordu'dan ibaretti. Görevi ise, İngilizlerin Sakız-Reşt üzerinden ilerlemelerini önleyecek şekilde Kuzeybatı İran'da birarada/toplu bulunmaktı. Ayrıca, gerektiği zaman hızlı bir şekilde 6. Ordu'ya yardım etmesi de görevleri arasındaydı.

Gerçekten 9. Ordu, bu stratejik görevine uygun bir tarzda konuşlanmıştı. Şöyle ki; 5. Piyade Fırkası Savuçbulak bölgesinde toplu bulunmakta, takviyeli süvari tugayı Dikentepe-Sakız hattında yer almakta, 9. Kafkas Fırkası Aras vadisinden geçen demiryolunu korumakta; 11. Kafkas Fırkası ise Tebriz'de bulunmaktaydı. Bu tümenden birer müfreze, Miyanne ve Erdebil'de takviyeli mürettep süvari alayı (üç bölük) Zencan'da idi¹⁵.

---

14 Kafkas Cephesi, II, s.546-547.

15 Kafkas Cephesi, II, s.547-548.

Çok geçmeden bu askerî düzende de değişiklik yapıldı: Irak cephesinde bir İngiliz taarruzu beklendiğinden geride ve dağınmış durumda olan 12. Piyade Fırkası yerine Savuçbulak'da 5. Piyade Fırkası ile 4. Kolordu karargahının 6. Ordu emrine gönderileceği Şark Ordular Grubu Komutanlığı tarafından bildirildi. 12. Piyade Fırkası da 1. Kafkas Kolordusu emrine verildi. Bu fırka, Dilman ve Rumiye bölgesinde toplu halde bulunacaktı. Ayrıca, Sakız-Sainkale hattındaki süvari tugayı 12. Piyade emrine verildi. Daha sonra söz konusu tümenin İstanbul'a nakli uygun görüldü.

Sonunda, Şark Orduları Grup Komutanı Halil Paşanın grup komutanlığının kaldırılması ve kalan kuvvetlerin 9. Orduda toplanması yönündeki 30 Eylül 1918 tarihli teklifini uygun bulan Başkomutanlık, 9. ve 11. Kafkas Fırkalarından oluşan 1. Kafkas Kolordusu ile 36. ve 3. Kafkas Fırkalarını, Rumeli Müfrezesi'ni ve Batum Müstahkem Mevki'i Komutanlığını 9. Ordu'nun emrine vermiştir¹⁶.

Mondros Mütarekesi Öncesinde 9. Ordunun Kuzey İran'daki Durumu

Yukarıda belirttiğim gibi, Filistin/Suriye cephesindeki askerî gelişmeler, 9. Ordunun Kuzeybatı İran'daki askerî harekâtını gereksiz kılmıştı. Artık 9. Ordu'nun görevi, bir taraftan Kuzeybatı İran'daki kuvvetlerini tahliye etmek ve bazı birliklerini Irak cephesindeki 6. Ordunun hizmetine vermek, diğer taraftan da, bölgedeki Müslüman halkı Ermeni saldırılarından korumak için gerekli tedbirleri almaktı.

Ekim 1918 başında, bölgeden alınan haberlere göre 9. Ordunun bulunduğu bölgelerde genel bir sükûnet vardı. Ancak, İngiliz uçakları, bu sessizliği zaman zaman bozmakta idi. Öyle ki 5 Ekim 1918'de bir İngiliz uçağı, Mahmudçuk ve Sainkale üzerinde bir süre gözetleme uçuşu yaptık-

---

¹⁶ Kafkas Cephesi, II, s.548-549.

tan sonra geri gitmişti. Ertesi gün, bu kez iki İngiliz uçağı, Zencan yönünden Saibe üzerine doğru uçarken görülmüştü. Ancak bu uçaklardan biri Serab yönünde giderken Serab'ın 8 km güneyindeki bir vadiye düşmüş ise de uçağın pilotu düşen uçağı yaktıktan sonra kaçmış olup kendisi aranmaktaydı. Diğer uçağın Miyane üzerinden döndükten sonra Sercam yakınındaki 9. Orduya bağlı bir keşif koluna makineli tüfek ateşi açmış ve bu ateş sonunda bazı Osmanlı askerleri yaralanmıştı. Dahası, İngiliz uçaklarının bomba atıkları rivayet edilmekteydi¹⁷.

Bu arada, 6. Ordu emrine verilen 5. Fırka birlikleri de Savuçbulak'a doğru gitmekteydi. 5 Ekim itibariyle 5. Fırka'nın birinci kademe birlikleri, Pisuh ile Rayat arasında Şinava'da istirahat halindeyken, aynı fırkanın ikinci kademe birlikleri, Savuçbulak ile Pisuh arasındaki Kal'a-i Kaşan'a ve 3.kademe kuvvetleri de Hane-i Hoşa varmıştı¹⁸. 10 Ekim'de ise 5. Fırka'nın birinci kademesi Celâli ve Revandiz arasında dinlenmedeyken, ikinci kademesi Celâli'ye varmıştı. Fırkanın üçüncü kademesi ile fırka karargâhı Pisuh'a varmıştı. Ayrıca, I.Kafkas Kolordusu nakliye kollarından 4 kollu bir grup ile 6 numaralı seyyar hastahane, 11 Ekim'de Rumiye'den hareket etmişti. Bu sırada Rumiye'de bulunan kolordu karargâhı, 20 numaralı ekmekçi takımı ile 14.Fırka köprücü jeti, 12 Ekim'de, bu şehirden ayrılmış ve 12-13 Ekim gecesi Dizankese(?)'ye ulaşması öngörülmüştü¹⁹.

Aynı tarihlerde ise İstanbul'a nakli öngörülen 12. Piyade Fırkası'na bağlı birlikler geri çekilmeye başlamışlardı. Öyle ki, fırkanın hızlı hareke-

---

17 9.Ordu'nun 8.10.1334 tarihli saat 8.10 itibariyle "sabah raporu hıtlasası", **Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, Klasör (Kls) 253, Dosya (Dos) I/Harb Ceridesi (H)-14, Fihrist (Fih) 1-2.

18 5.Tümen Komutanlığından 9.Ordu Komutanlığına gelen 6.10.1334 tarihli rapor, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos I/H-14, Fih 1-2.

19 6.Ordu'ya bağlı 4.Kolordu Erkân-ı Harbiyye Reis Vekili Edhem Beyin 9.Ordu Komutanlığına gönderdiği 11.10.334 tarihli raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos I/H-14, Fih 1-18 (Ayrıca bu rapor, 6.Ordu ve I.Kafkas.Kolordu Komutanlıklarına da arz edilmişti.).

ti ve ilk kademesinin mümkün olduğu kadarıyla Culfa'ya erken varabilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmıştı. Buna göre, 9. Ordu Komutanlığı'nın 4 Ekim 1918 tarihli emrine uygun olarak 12. Fırka'ya bağlı süvari bölüğüyle Hoy-Makü bölgesinde bulunan 53. Alay 11. Tabur ilk kademe-yi oluşturacak ve 9. Ekim'de Culfa'ya ulaşmış olacaktır²⁰. Ayrıca, aynı fırkanın 34. Alayı, topçu alayı, istihkâm ve sıhhiye bölükleri 4 Ekim'de Rumiye'den Culfa'ya; süvari bölükleri 6 Ekim'de Dilman'dan Culfa'ya; 35. Alayın 3. Taburu Rumiye'den Dilman'a ve 45. Alayın 1.Taburu da 4 Ekim'de Culfa'dan, 3. Taburu ise 6 Ekim'de Gümrtü'den hareket etmişlerdi²¹. Bunun yanısıra iki kilometre mesafeli hafif telsiz müfrezesi 7 Ekim'de, Rumiye'den Hoy'a Kaymakam Hüsameddin Beyin emrine gönderilmiş; 1. Kafkas Kolordusu'na ait telgraf bölüğünün bir takımı da Hoy, Dilman ve Rumiye bölgelerinde Kaymakam Hüsameddin Bey'in emrine bırakılarak geri kalanların 8 Ekim'de Rumiye'den "hareket ettirilmesi", 12. Kafkas Fırkası Komutanlığı tarafından istenmişti²².

Çok geçmeden, 12. Fırka Komutanlığı'nın aceleciliğinin sebebi anlaşıldı. Şark Orduları Grup Komutanlığı, 10 Ekim 1918'de 9. Ordu'ya gönderdiği şifre tezkiresinde, 12. Fırka'ya bağlı birliklerin Batum'a sevk edilmesinin gerektiğini bildirdi. Ancak, eldeki mazotun, hem 12. Fırka'nın Batum'a naklinde ve hem de 9. Ordu'nun geriye çekilecek erzak ve malzemesinin taşınmasında kullanılma zarureti vardı²³. Muhtemelen 9.

---

20 12.Fırka Komutanı Ali Rif'at'ın 9 Ordu Komutanlığına gönderdiği 7.10.1334 tarihli 41560 harekât no'lu raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-10.

21 9.Ordu Kumandanlığından Şark Orduları Grup Kumandanlığına 9.10.1334 tarihli saat 3.15 raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-4.

22 12.Kafkas Fırkası Kumandanı Ali Rif'at'ın 9.Ordu Kumandanlığına gönderdiği 7 Ekim 1334 tarihli raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-7. Ayrıca bu rapor, 7.10 34 tarih ve harekât 16126 numara ile 9.Ordu yanısıra 1.Kafkas Kolordu Kumandanlığına da arz edilmişti.

23 Şark Orduları Grup Kumandanı Ferik Halif Paşanın 9.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 10 Ekim 1334 tarihli şifre tezkire, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-20.

Ordu, bu sebepten dolayı 12. Fırka'nın ilk aşamada, Gümrü yolu yakınındaki yolu izleyerek Gümrü'ye ulaşmasını emretti. Fakat, 9.Ordu Komutanlığı, bu yol üzerindeki menzil müesseselerinin varlığından 12. Fırka'yı haberdar etmemiştir. Bu da, 12. Fırka'ya bağlı birliklerin ricat için gerekli tertipleri alamamalarına sebep oldu. Hatta, 12 Ekim'e kadar 12. Fırka'ya, bu konuda 9. Ordu Komutanlığınca hiçbir emir verilmedi²⁴.

Buna rağmen 12. Fırka Komutanlığı, Culfa'da bulunan süvari bölüğünü birinci kademe olarak 14 Ekim'de, diğer kademeleri de bir gün aryla hareket ettirmeyi kararlaştırdı²⁵. Bunda amaç, Nahçıvan'a varmaktır. Nitekim, 14 Ekim'de hareket edeceği belirtilen 34. Alay süvari bölüğünden oluşan birinci kademe, 732 insan, 497 hayvanla beraber, ancak, 15 Ekim'de Culfa'dan hareket edebilmiş ve bir gün sonra-16 Ekim günü-727 insan, 497 hayvan olduğu halde Nahçıvan'a ulaşmıştı. Aynı şekilde ikinci kademe (12.alay topçu ve istihkam bölüğü) 756 insan 516 hayvanla beraber 16 Ekim'de Culfa'dan yola çıkmış ve hiç zayıf vermeden 17 Ekim'de Nahçıvan'a gelmişti²⁶. Aynı gün ise 35.Alaydan oluşan üçüncü kademe Culfa'dan hareket etmişti. Bu arada, dördüncü kademe (36.Alay), beşinci kademe (köprücü treni), altıncı kademe (fırka karargâhı, telgraf ve ekmeççi takımı, sıhhiye ve mızıka bölükleri) istirahat halindeydiler. Bunun dışında yedinci kademe (seyyar hastahane) ise 18 Ekim'de Culfa'ya gelecekti²⁷.

24 12. Fırka (Tümen) Kumandanı Ali Rif'at Beyin 9.Ordu Kumandanlığına gönderdiği 12 Ekim 1334 tarihli rapor, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-19.

25 Ayrıca 12.Fırka Komutanının iki ricası daha vardı. O da daha önce, 4 Ekim 1918'de arz ettiği gibi asker arasında ispanyol hastalığı-nezle olsa gerek- ortaya çıktığından dolayı yürüyüş sırasında askerlerin dinlenme sürelerinin biraz daha uzatılması ile Culfa'da toplanacak hastaların trene bindirilmesi idi. Aynı belge.

26 12.Fırka Komutanı Ali Rif'at Beyin I.Kafkas Kolordusu ile 9.Ordu'ya gönderdiği 17 Ekim 1334 tarihli rapor, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-27.

27 Aynı belge.

Anlaşıyor ki, 12. Piyade Fırkası, Rumiye-Dilman-Hoy-Culfa-Nahçıvan-Gümrü yoluyla Batum'a ulaşmaya çalışmaktaydı. Oradan ise deniz yoluyla İstanbul'a gidecekti.

Diğer taraftan Miyane ve Tebriz bölgelerinde bulunan 11.Kafkas Fırkası'na bağlı kuvvetler, 4 Ekim 1918 tarihinden itibaren Culfa'ya doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Nitekim, 18. Alayın Sofiyan'daki 98.taburu, 8 Ekim'de Culfa'ya varmış; aynı alayın karargâhı ise 9 Ekim'de, Tebriz'den tren ile Culfa'ya hareket etmişti. Hatta, bu alayın Tebriz'de bulunan bir taburunun cebel takımı da 8-9 Ekim gecesi Culfa'ya doğru yola çıkmıştı. Bunun yanısıra, 18.alayın merkez taburu ile 33.alayın büyük kısmı da Tebriz civarında toplandıktan sonra Culfa'ya ulaşmaya çalışacaktı²⁸.

Görünen o ki, 11. Kafkas Fırkası'na bağlı birlikler, genel olarak Tebriz'de toplandıktan sonra Culfa'ya hareket etmek istiyorlardı. Mesela; 33. Alay ile 11.Fırka karargâhına bağlı kuvvetler, 8 Ekim'de Tebriz'de biraraya geleceklerdi. Ayrıca, 34. Alay ve henüz yolda bulunan Mürettep süvari alayı 6 top ile Miyane bölgesinde kalacak; 34.alaydan Hero'daki tabur 10 Ekim'de Erdebil'den hareket edecek olan mürettep süvari alayıyla birlikte Miyane'de olacaklardı. Bununla beraber, Küçük Han'ın bölgesindeki süvari 4.alayın 3. bölüğü, sözkonusu bölge hakkında bilgi topladıktan sonra Miyane'ye gidecekti. Bu bölgede bulunan 11. Fırka'ya bağlı süvari bölüğü, 10 Ekim'de Miyane'den hareketle Meraga üzerinden Meyandûâbâ'ya gidecekti. Görevi, Meraga-Tebriz yolunu kapatarak savunacak bir müfreze oluşturmaktı²⁹.

Ancak, Şark Orduları Grup Komutanı Ferik Halil Paşa'ya göre, 11. Fırka'nın bağlı bulunduğu 9. Ordu mümkün olduğunca toplu halde bulun-

---

28 I.Kafkas Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in 9.Ordu Komutanlığına gönderdiği 8 Ekim 1918 tarihli rapor, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-8, 1-9.

29 Aynı belge.

ması gerekiyordu. Bu yüzden, 11. Fırka'nın büyük bir kısmının Culfa bölgesine alınmasını istiyordu. Ayrıca, Miyane'de az bir kuvvetin tutulması, süvari livasının da Sakız-Sain Kale hattında bulundurulmasının gereğinden bahsediyordu. Böylece Halil Paşaya göre, hem Kuzey İran'da Osmanlı 9. Ordusunun durumu bozulmamış ve hem de askerî birliklerin "toplu halde bulundurulması" gereği yerine getirilmiş olacaktır³⁰.

Hemen belirtelim ki, Halil Paşayı bu tarz düşünceye sevkeden ana sebep, İngilizlerin Bakû-Enzeli-Tahran-Hemedan güzergâhındaki askerî hareketleri idi. Zaten, gerek 1. Kafkas Kolordusu'ndan ve gerekse ona bağlı olarak 9. Ordu'dan alınan raporlar, İngilizlerin sözkonusu bölgedeki askerî hareketliliğini doğrulamaktaydı. Fakat bunlar, asker sevkiyatı şeklindeydi. Meselâ, Enzeli'den Mincili'ye kadar 20.000 İngiliz piyadesi vardı. Bunun yanı sıra Bakû için İngilizlerin Reşt'e getirmiş oldukları birçok mühimmat Kazvin'e geri nakledilmekte ve Bakû'den ricat eden bir İngiliz birliği Tahran yoluyla Irak cephesindeki İngiliz kuvvetlerine de katılmaya çalışılmaktaydı³¹.

İşte bu amaçla olsa gerek, 150 kişilik bir İngiliz süvari birliği, 8 Ekim'de, Bicar'ın 50 km kuzeyinde bulunan Kızılkulak civarındaki 9. Ordu'ya ait keşif kollarını daha kuzeye atarak 4. Kolordu bölgesindeki Dikentepe'ye doğru ilerlemişti. Bir ordu raporunda 500 atlı ve bir cebel bataryasından,³² diğer bir ordu raporunda ise bir süvari alayı, bir miktar otomatik tüfek ve bir bataryadan ibaret olan İngiliz kuvvetleri, 8 Ekim gecesi, Dikentepe'nin 12 km güney sırtlarında güvenlik tertibatı almıştı. Ayırı-

30 9.Ordu Komutanlığına gönderilen 10.10.1334 tarihli rapor, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-20.

31 I.Kafkas Kolordusunun 7.10.1334 tarihli raporu, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-4 (Bu bilgi, Küçük Han nezdine giden bir Osmanlı süvari keşif birliğince verilmişti).

32 9.Ordunun 9.10.1334 tarihli akşam raporu hülâsası, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-12.

ca, Dikentepe civarındaki bir İngiliz süvari bölüğü de aynı gece, Dikentepe'nin 4 km güneyindeki Sevili köyünde konaklamıştı³³.

Bu sırada, Dikentepe'ye kadar ilerlemiş olan İngiliz süvarileri, 10 Ekim'den itibaren Bicar yönünde geri çekilmeye başlamışlardı. Ancak, Zencan yönünden gelen beş uçaktan oluşan İngiliz filosu, Türkmençay'ın kuzeyine geçerek 11 Ekim'de, Yamçı'ya gitmekte olan Osmanlı kuvvetlerine alçaktan uçmak suretiyle saldırmıştır. Bu hava saldırısına ateşle karşılık veren Osmanlı askerleri, Hacı Ağa civarında İngilizlerin iki uçağını düşürmüşlerdir. Düşen uçaklarda bulunan iki makinalı tüfeğe elkonurken, uçak pilotları ise bulunamıştır. Sonuç olarak, bu hava saldırısında üç Osmanlı askeri hayatını kaybederken dokuz asker de yaralanmıştır³⁴.

Buna rağmen, İngilizlerin askerî faaliyetleri devam etmekteydi. Nitekim, Zencan yönünden 3 otomobil, 100 kadar süvariden oluşan İngiliz askerî birliği Cemalâbâd'a gelmiş ve 50 kişilik süvari birliğiyle Osmanlı postalarına saldırmak istemişse de bundan vazgeçmişlerdi. Bu arada, bir İngiliz savaş uçağı, Kaplan-kuh'daki Osmanlı mevzileri üzerinde uçtuktan sonra geri gitmişti³⁵. 14 Ekim'de ise, Bicar yönünden gelen İngilizlerle ait 6 zırhlı otomobil, bu kez, Cemalabad civarındaki Osmanlı postalarına makinalı tüfek ateşi açmıştı. Daha sonra 40 kişilik bir İngiliz piyade birliği Cemalabad'a girmiş ise de çok geçmeden şehri terketmişti³⁶.

Osmanlı istihbarat raporlarına göre, İngilizlerin Sene (?)'de 300 kadar askeri bulunmaktaydı. Ayrıca, Bicar'daki İngiliz kuvvetlerine 200 Er-

---

33 9.Ordu'nun 9.10.334 tarihli akşam raporu hülasası, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-10.

34 I.Kafkas Kolordusu'nun 11.10.334 tarihli akşam rapor hülasası, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-17.

35 I.Kafkas Kolordusu'nun akşam raporu hülasası, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-29.

36 I.Kafkas Kolordusu'nun akşam raporu hülasası, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-21.

meni piyadesiyle 300 Ermeni süvarisi katılmıştı. Zencan'ın 10 km kuzeyindeki Şarısaklı köyü ile Zencan yakınındaki Genişâbâd'da İngilizlerin 1000 kadar piyade ve süvarisi ile Zencan'ın güneydoğusundaki Sultantepe'de ise 3000'i aşkın kuvveti mevcuttu³⁷. Her ne kadar bu rakamlar, Osmanlı istihbarat elemanlarının yerli halktan edindiği bilgilere dayanıyor ve kesinlik arz etmiyorsa da, yine de İngilizlerin bu bölgedeki azımsanmayacak askerî gücünü ortaya koymaktaydı. Osmanlı askerleri ricat ile meşgul iken İngilizlerin küçük çaplı da olsa askerî faaliyette bulunmaları bunun işareti idi.

Hemen belirtelim ki, İngilizler sadece, askerî hareketlerde bulunuyorlar; uçaklarla Osmanlılar ve Almanlar aleyhinde -ilgi çekicidir-Türkçe beyânnâmeler atıyorlardı. Esasında bu beyannâmeler, İngilizlerin resmî tebliğleri ile Reuter Ajansı'nın telgraf özetleri olup Almanların kendi çıkarlarına Osmanlıları alet ettiği propagandasını yaymaya çalışmaktaydı. Meselâ bir köylünün üzerinde yakalanan beyânnâmede, Türklerin "İttihad-ı İslâm" perdesi altında İran'ı istilâ ve perişan etmekte oldukları yazılı idi. Diğer bir beyânnâmede ise İngilizlerin Afganistan ile birlikte "düvel-i İslamiyye"'yi merkezi İstanbul'da bulunacak bir saltanat altında birleştirecekleri iddia edilmekteydi³⁸.

İngilizlerin Alman ve Osmanlılardan korkmaları son derece doğal idi. Çünkü, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinde İngiliz çıkarlarını en çok tehdit eden devletlerden ikisi Almanya ile Osmanlı Devleti idi. Özellikle Almanlar, İngilizlerin Basra körfezi ve Hindistan'daki çıkarları açısından en büyük tehlike idi. Genel kaniya göre ise, Almanların bu politikasının en büyük yardımcıları, başında Müslümanların Halifesi bulunan Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti de, kendi varlığına en büyük

37 9.Ordu'nun 18.10.334 tarihli sabah raporu, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1/H-14, Fih 1-31.

38 Aynı belge.

tehdid oluşturan İngiliz-Rus ittifakına karşı I.Dünya Savaşı boyunca Almanlarla işbirliğini tercih etmişti. Bu yüzden, sözkonusu savaşta, adı geçen bölgelerde en büyük mücadele, İngiliz-Rus ile Osmanlı-Alman istihbarat örgütleri arasında yaşanmıştı³⁹.

Ancak, Rusya'daki Ekim 1917 ihtilâli, karşılıklı ikili işbirliği imkânını ortadan kaldırmış ve Osmanlı Devleti de, Almanların kendi başlarına özellikle Kafkasya siyaseti izlemeye başlamaları üzerine, Kafkasya'ya yönelik daha aktif siyasi ve askerî mücadelelere girişmişti. Oysa, makalemizin konusu olan dönemde ise Osmanlı Devleti, Bakü'nün fethine rağmen hem kendisinin Suriye ve Filistin cephelerindeki başarısızlıkları ve hem de müttefikleri olan Almanya ve Bulgaristan'ın askerî mağlubiyetlerinden dolayı bu tarz aktif askerî harekât imkânından oldukça uzak kalmıştı. Onun tek endişesi, ufukta görünen mütareke imzalanmadan ve elinde bulunan topraklar düşman kuvvetlerin eline geçmeden sağ-salim Kafkasya ve Kuzeybatı İran'daki 9. Ordu'ya bağlı kuvvetleri, lojistik destekleriyle birlikte Anadolu sınırlarının içine geri çekebilmektir.

Bu çerçevede, Osmanlı 9. Ordusuna bağlı birliklerin Ekim ayının üçüncü haftasına doğru Tebriz'in kuzeyinde Culfa ve Nahçıvan civarında toplandıklarını görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki, Osmanlı kuvvetleri Kuzeybatı İran'ı tahliye etmeye başlamışlardı. Nitekim, 11.Fırka'ya bağlı kuvvetlerden 4 bölüklü müretteb süvari alayı, 11. süvari bölüğünü de emrine alarak Miyane bölgesinde kalırken aynı fırkaya ait 34.alay ile 33. alaydan merkez taburu, beraberinde 8 top olduğu halde Tebriz bölgesinde, 33. alayın geri kalan birlikleri (8 topla birlikte) de Sofiyan ve Marand bölgelerinde bulunacaklardı. Ayrıca, 18. alay 4 topu ile beraber Culfa'da olması gerekirken, 11.Fırka'nın karargâhı Tebriz'e gelecekti. Fakat, bu

---

39 Bu müthiş istihbarat mücadelesinin tarihî kaynaklara dayanarak hazırlanmış edebî bir anlatımı için bkz., Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çeviren: Mehmet Harmanlı, 2.baskı, Yeni Yüzyıl Tarih dizisi, İstanbul 1995.

geliş uzun süreli olmayıp 2-3 gün süreli idi ve daha sonra Tebriz'den ayrılacaktı. Sözkonusu karargahın gideceği yer, 9. Fırka'nın I.Kafkas Kolordusu emrine verilip verilmemesine bağlı idi. Şöyle ki, 9. Fırka, adı geçen kolordu emrine girerse, 11. Fırka karargâhı Nahçıvan'a, aksi halde ise Culfa'ya gidecekti⁴⁰.

I.Kafkas Kolordu Komutanı Mirliva Kâzım Karabekir'in 22 Ekim 1918'de 9. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği rapora göre, 11. Fırka karargâhının Miyane ve Türkmençayı bölgesinde bulunan 34. alayın iki taburunun Tebriz'e gelmesine kadar Tebriz'de kalması uygun görülmüştü. Sözkonusu alayın diğer taburu ile 2 Rus topu ve mürettep süvari alayı ile bu alayın emrine verilecek olan 3 şinayder top Kaplan-kûh ve Miyane bölgesinde bulunacaktı. Çünkü, Miyane ve Türkmençayı bölgesinde 100 ton erzak vardı. Bu erzakın nakli ve 11.Fırka'nın Tebriz'de toplanması işi tamamlanuncaya, Meraga'daki 11.süvari bölüğü Tebriz'e varıncaya kadar bu süvari alayı kendi bölgesinde kalacak; daha sonra tadrîcen Tebriz'e çekilecekti.

Anlaşılan o ki, I. Kafkas Kolordu Komutanı için 11. Fırka oldukça önemliydi. Nitekim, I.Kolordu emrindeki bütün cephane kuvvetleriyle nakliye 2. taburu ve Tebriz'deki 5.Telsiz-telgraf takımı 11. Fırkanın emrine verilmişti. Ayrıca, Iğdır'da bulunan Kolordu ekmeççi takımı da daha sonra 11.Fırkanın emrine verilmek üzere Bayezîd'e gönderilecekti. Culfa-Şerefhane-Tebriz demiryolunda bulunan Kolordu istihkâm bölüğü ise nakliyat işi tamamlandıktan sonra geri çekilecekti. En önemlisi, I. Kafkas Kolordu karargahı, 22 Ekim zevalinde Tebriz'den Nahçıvan'a doğru yola çıkarken Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir de Culfa'dan Hoy bölgesine teftişe gitmekteydi.

---

40 I.Kafkas Kolordu Komutanı Mirliva Kâzım Karabekir'in 9.Ordu Komutanlığına gönderdiği 19.10.334 tarih ve 1537 nolu raporu, ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1-H/14, Fih 1-30.

4. Kolordu bölgesi (Hoy-Rumiye gölü-Dilman)'ndeki askerî duruma gelince, bu bölgedeki topçular, daha önceden 12. Fırkaya tebliğ olunduğu üzere kısmen 12. Fırkaya, kısmen de Bayezîd'e gitmiş ve sözkonusu bölgede hiçbir topçu birliği kalmamıştı. Sadece, Süvari livası emrinde 4 toplu bir Rus bataryası ve Rumiye anbarında ikisi kullanılabilecek 3 Rus topu mevcuttu⁴¹.

Kuzeybatı İran'da, bu askerî gelişmeler yaşanırken, Osmanlı hükümeti de İtilâf Devletleriyle bir mütareke arayışı içindeydi. Ahmet İzzet Paşa hükümeti, bu konudaki samimiyetini göstermek için İtilâf Devletlerini memnun edebileceğini düşündüğü bazı askerî tedbirler aldı. Aynı zamanda Harbiye Nazırı ve Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Reisi olan Ahmet İzzet Paşa, 21 Ekim 1918'de, Şark Orduları Grup Komutanlığı'na bir emir gönderdi ve 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'nda belirlenmiş sınırlar dışında bütün işgal edilmiş yerlerin boşaltılmasını istedi. Tabiatıyla bu yerler, Kafkasya ve Kuzeybatı İran idi⁴². Bununla yetinmeyen Ahmet İzzet Paşa, 26 Ekim 1918 tarihli yeni bir emirle, Kafkas İslâm ve Şimâlî Kafkas Ordularının kaldırıldığını bildirdi⁴³. Bunun anlamı, üç sancak (Kars, Ardahan ve Batum) dışındaki Kuzeybatı İran ve bütün Kafkasya'nın tahliyesi idi. En önemlisi, bu görev, 9. Orduya verilmişti. Bu amaçla, 29 Ekim 1918'de, 9. Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir emirde, İran ve Kafkasya'da, Brest-Litosk Antlaşması dışında işgal olunan arazinin 24 Ekim 1918 tarihinden itibaren altı hafta içinde tahliyesinin zorunlu olduğu bildirilmiş ve özellikle, geriye erzak sevkiyatının hızlı bir şekilde yapılması istenmişti⁴⁴.

41 ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1-H/-14, Fih 1-34.

42 **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.225-226; Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s.56.

43 Mesut Erşan, **Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devletinin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s.143.

44 Mustafa Budak, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali", **Kafkas Araştırmaları III**, İstanbul 1997, s.120.

Osmanlı hükümeti, bu iyimser/uzlaşmacı tavrını 27 Ekim 1918'de, Mondros'da başlayan mütareke görüşmelerinde de sürdürdü. Osmanlı heyetinden Rauf Bey, 27 Ekim'de mütareke görüşmelerinin ikinci oturumunda yaptığı konuşmada, Kuzeybatı İran'ın tamamen tahliye edileceğini bir kez daha dile getirdi. Ayrıca, üç vilâyet dışındaki bütün Kafkasya'dan Osmanlı ordularının geri çekileceğini de bildirdi. Ne var ki İngilizler, kendi hayatî çıkarlarının olduğu Kafkasya ve İran gibi bölgelerden Osmanlı ordularının geri çekilmesini öngören kendi mütareke taslağındaki hükümlerde hiçbir değişikliğe taraftar değillerdi. Bu şartlar altında, 30 Ekim 1918'de, Mondros mütarekesi imzalandı. Mütarekenin 11. ve 15. maddeleri Kuzeybatı İran ve Kafkasya ile ilgiliydi. Mütarekenin 11. maddesine göre, Kuzeybatı İran'daki Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekilmesi öngörülmekteydi⁴⁵.

Mondros Mütarekesi'nden Sonra 9. Ordunun Kuzeybatı İran'daki Durumu

Mondros mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa imzalı yeni bir emirname'nin 31 Ekim 1918'de 9. Ordu Komutanlığı'na gönderildiğini görüyoruz. Bu emirname'de, öncelikle, barış müzakerelerine kadar düşman devletlerin barış için belirledikleri esaslara uymanın gerekliliğine temas edilmiş ve Kafkasya'daki Osmanlı askerî varlığının 26 Ekim tarihli emre uygun bir şekilde sona erdirilmesi ile Brest-Litovsk antlaşması dışında Kafkasya ve İran'da Osmanlı ordularının elinde bulunan toprakların tahliyesinin, öngörülen zamanda (Kasım 1918 sonu) pek sorun çıkartmadan gerçekleştirilmesi istenmişti⁴⁶.

45 Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s.71-72.

46 M.Budak, a.g.m., s.121-122.

Aynı tarihlerde, 9. Ordu'dan 11. Fırkaya gönderilen bir başka emir-nâmede, merkez kuvvetlerin tamamen ve hızlı bir şekilde Culfa-Hoy-Dilman hattına çekildiği bildirilmekte, Tebriz'de sadece süvari alayını ve bir topçu takımı ile gerekirse bir piyade taburunu bırakarak fırka karargâhının Hoy'a taşınmasından söz edilmekteydi. Ayrıca sözkonusu emir-nâme-yeye göre, İran içlerinde, fırka birliklerinden başka ne kadar kuvvet varsa geçici olarak fırkanın emrine girmesi gerekliydi. Bu arada, İran içindeki erzak, eşya, malzeme ve mühimmatın hızlı bir şekilde Saray ve Bayezîd yönlerinde geriye taşınması istenmekteydi⁴⁷. 9. Ordu Komutanlığı, 1 Kasım 1918'de, Tebriz'de çeşitli sınıflardan oluşan bir Osmanlı müfrezesinin varlığına temas etmekte ve 11. Fırkanın Culfa-Dilman hattında, 9. Fırka'nın da Culfa'dan Serdarâbâd'a kadar olan bölgede bulunduğunu Kafkas İslâm Ordusu'na bildirmekteydi⁴⁸.

Çok geçmeden, 9. Ordu Komutanlığı, 7 Kasım 1918'de, bir emir yayınlarak 1282(1866) ilâ 1300(1884) doğumlu askerlerin derhal, 1301(1885) ilâ 1309(1893) doğumlu olanların ise daha sonra tadrîcen terhis edilmelerini istedi. Buna göre, 11. Fırkanın gerisinde ilk teslim yerleri Bâyezîd ve Saray olacaktır. Ayrıca, 9., 12. ve 36. Fırkalar gerisinde ilk teslim yerleri Bâyezîd, Kağızman, Kars olurken 3.Fırka için ise de Ardahan ve Hoła noktaları idi. Bunun dışında Batum bölgesindeki kıt'alar da Batum Menzil Komutanlığı'na teslim olacaktı⁴⁹. 9. Ordu Komutanlığı, bu emrini yayınladıktan üç gün sonra, 10 Kasım'da, bu kez subayların terhisiyle ilgili bir emir yayınladı. Bu emre göre, bütün jandarma subaylarının hemen ilişkileri kesilecek ve en yakın sabit jandarma birliklerine teslim olacaktı. Bunun dışında, Bahriye subayları Bahriye Nezareti emri-

---

47 ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 1, Fih 1-47; Ayrıca bu emir-nâme, aynı arşivde Kıs 251, Dos 2/H-1-7, 1-8, 1-9'da da kayıtlıdır.

48 ATASE Arşivi, Kıs 3828, Dos 41, Fih 4.

49 ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 5, Fih 7, 7-1.

ne girecek, genel olarak ihtiyat zabıtları, ihtiyat zabıt vekılları ve de fabrı zabıtanlar da derhal terhis edilecekti⁵⁰.

Bu gelişmeler ışığında, 18 Kasım 1918'de, Tebriz, 11. Fırka tarafından tahliye edilmiş ve İngilizlerin eline geçmişti. Fakat, Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'den çıkması, bölgedeki tahliye işini tamamen bitirmemiş, daha da hızlandırmıştı. Nitekim, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 21 Kasım'da yayınladığı 5 numaralı emirde, 4 Aralık tarihine kadar tahliyesi kararlaştırılmış bütün arazinin (Kafkasya ve Kuzevbatı İran) tamamen boşaltılarak Brest-Litovsk hududunun gerisine çekilmiş olunması gerektiğini bir kere daha hatırlatmıştı. Buna göre, 11. Fırka, Osmanlı-İran sınırının gerisine çekilerek fırka merkezi ile kuvvetlerinin büyük bir kısmı Van'da olacaktı. Ayrıca, 11. Fırka'nın bir alayıyla bir bataryası Bâyezîd, Diyadin ve Karakilise bölgesinde; uygun bir müfrezesi, Başkale'de, bir müfrezesi de Saray'da bulunacaktı. Genel olarak sözkonusu fırkanın korumakla yükümlü olduğu hat ise Balıklı göl'ün batısında Ahteler hizasından Rumiye Gölü'nün batısındaki Diza hizasına kadar eski Osmanlı sınırı idi.

9. Fırka ise İğdır ve Serdarabad üzerinden Kağızman'a giderek bir alay ve bataryasını orada bıraktıktan sonra kalan kuvvetleriyle Sarıkamış'da toplanacaktı. Bu fırkanın Kağızman'daki alayı Ahteler hizasından Aras nehrinin kuzeyinde bulunan hattın kuzeyini koruyacaktı. Bunun dışında 9. Fırkanın Culfa-Şahtahtı arasındaki kuvvetleri bir süre daha orada kalacak ve oralardaki anbarların naklinden sonra Makî üzerinden Bâyezîd'e çekilecekti⁵¹.

9. Ordu Komutanlığının 11. Fırkadan yerine getirmesini istediği bir emri daha vardı. 22 Kasım tarihini taşıyan bu emirde, 4. Kolordu telgraf kablosundan Hoy ve Dilman bölgesindeki merkezlerde kalmış 18 askerın,

50 ATASE Arşivi, Kıs 253, Dos 5, Fih 10, 10-1.

51 ATASE Arşivi, Kıs 252, Dos 252, Dos 3, Fih 1-26, Fih1-27.

fırka Osmanlı-İran sınırının gerisine çekildikten sonra, Bâyezîd'deki 4. Kolordu bölüğüne katılması istendi⁵². Buna karşılık, 11. Fırka Komutanı Cavid Bey, 9. Ordu'ya gönderdiği 22 Kasım tarihli bir telgraf ile, Müret-tep Süvari Alayı'nın 20. ve 49. bölükleriyle birlikte Hoy'dan Culfa'ya hareket ettiğini bildirdi. Ayrıca, lağvedilecek olan 4. alay 3. bölüğünün 4 makinalı tüfekte beraber 19 Kasım'da Marand'dan Hoy'a gittiği de haber verildi⁵³.

Bu arada, Culfa'dan Şerefhane'ye gönderilmiş olan altı vagonlu trenle oradaki Osmanlı piyade, topçu ve cephanesiyle 130 tüfek, hastahane eşyası ve motorlar Culfa'ya getirilmişti. Bunun yanısıra, Culfa-Tebriz hattındaki trenlerde görevli Osmanlı memurları geri çağırılmış; Hülagu istasyonunda bir, Acem Culfası'nda 3 tamiri mümkün lokomotif ile Culfa-Tebriz hattında az tamirle kullanılabilir 8 açık, 2 kapalı ve 5 sarnıçlı vagon bırakılmıştı. Bunların korunması işi de Tebriz hükümeti, Hoy Hakimi ile Serdar Süca'ya havale edilmişti. Yine de Culfa-Tebriz hattına 1-2 faal durumda lokomotif ile bir miktar vagon daha sevkedilmek istenmekteydi⁵⁴. Hatta 9.Ordu, 11. Fırkanın Haydarabad'a gelmiş olan 4.Kolordu'nun 2 köprücü trenine derhal elkoymasını emretmişti⁵⁵.

Diğer taraftan 9. Ordu Komutanlığı, 23 Kasım 1918'de yayınladığı bir emirle, Van, Bâyezîd, Sarıkamış, Kars, Ardahan, Batum, Erzurum, Bayburd, Trabzon, Samsun, Merzifon, Amasya, Sivas ve Erzincan'da birer Mevki' hastahanesi dışındaki diğer hastahane ve sıhhiye istasyonları-

---

52 ATASE Arşivi, Kıs 252, Dos 3, Fih 1-35.

53 ATASE Arşivi, Kıs 252, Dos 3, Fih 2-5.

54 9.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın Culfa İstasyon Komutanlığı'nın iş'arı üzerine 11.Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 23.11.1334 tarihli telgraf, ATASE Arşivi, Kıs 252, Dos 3, Fih 1-40, Fih 1-41.

55 9.Ordu Komutanlığı'ndan 11.Fırka ile 4.Kolordu Komutanlıklarına gönderdiği 23.11.1334 tarihli telgraf, ATASE Arşivi, Kıs 252, Dos 3, Fih 1-41.

nın; Van, Kars, Erzurum ve Trabzon'da birer sıhhiye deposu bulundurulacak diğerlerinin ilgasını istemişti⁵⁶.

Bu sıralarda 9. ve 11. Fırkalar, Culfa ve Nahçıvan'da bulunan askerî malzemeyi taşımakla meşgul idiler. Taşıma araçlarının yetersizliğinden dolayı Gümrü'den destek istenmiş ve 25 Kasım'da, Gümrü'den 25 yük ve iki yolcu vagonlu bir trenin sözü edilen yönde yola çıkarılacağı kararlaştırılmıştı. Fakat, vagonların altısı, daha önceden cins ve miktarı 18. Alay'a bildirilen malzemenin taşınması için Culfa'ya, 19 vagon da hububat yüklemek için Nahçıvan'a gönderilecekti. Yolcu vagonlarına ise Culfa'dan Kamarlı'ya (Kamarlı hariç) kadar istasyon memurlarıyla Nahçıvan hükümet heyeti ve güzergâhlardaki çeşitli memurları ve yolcu subayları binecekti. Bu eşya ve yolcu taşıma işlemi tamamlandıktan sonra 9. ve 11. Fırkalara ait birer müfreze, buldukları yerlerden ayrılacaklardı. Bunun dışında Şahtahtı istasyonunda bulunan ve Dar Hat Müdiriyeti'ne ait olan değerli malzeme de Bâyezîd'e sevkedilecek ve Şahtahtı'ndan Bâyezîd'e son tren ise 28. alayın son birliğinin ardından hareket edecekti⁵⁷.

Sonunda, 25 Kasım'da, 18. alaya mensup makine tüfekli bir tabur ile bir kudretli dağ bataryası Culfa'dan, 11. Fırka karargâhıyla bir kudretli dağ bataryası da Hoy'dan hareket etmişti. Fakat, hareketteki acelecilik 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşanın hoşuna gitmemiş ve 11. Fırka ile karargâhının pek erken hareket ettiklerini, bunun ise doğru olmadığını 11. Fırka Komutanlığına bildirmişti. Yakup Şevki Paşaya göre, acele etmek için hiçbir sebep olmadığı gibi Culfa'ya gönderilmiş olan son trenin kuzeye hareketinden sonra Culfa'nın tahliyesi yapılmalıydı⁵⁸.

56 Bu ilga emri, Van, Kars, Batum Menzîl Müfettişlikleriyle 9. Ve 11. Fırka Ahz-ı Asker Başkanlıklarına bildirildi. ATASE Arşivi, Kls 252, Dos 3, Fih 2-6.

57 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın 9. Fırka, 11. Fırka Komutanlıklarına, Nahçıvan Hükümet-i Mahalliyye Riyaseti'ne, Dar Hat Müdiriyeti'ne Geniş Hat Müdiriyeti'ne gönderdiği 24.11.1334 tarihli emirname. ATASE Arşivi, Kls 252, Dos 3, Fih 2-13. (11. Fırka, bu emri 25.11.1334 tarih, saat 7.00 evvel'de almıştı).

58 ATASE Arşivi, Kls 252, Dos 3, Fih 2-35.

Muhtemeldir ki; Culfa'nın tahliyesi, 28 Kasım'dan önce yapılmış olmalıydı. Çünkü, Culfa'dan hareket eden son tren 28 Kasım'da, Nahçıvan'dan geçmişti. Yine de Kuzey İran'ın Osmanlı askerlerince tahliyesi, ve bu askerlerin yeni yerlerine gitmeleri Aralık ayının ilk günlerinde de devam etti.

Bu sırada, 9. Fırka da, 28 Kasım'da kendi birliklerinin hangi tarihlerde nereferden geçeceklerini 9. Ordu'ya bildirdi. Buna göre, adı geçen fırkaya bağlı 28. Alayın Nahçıvan'da bulunan bir taburuyla, fırkasının istihkâm bölüğü 29 Kasım'da, Şahtahtı'ya gelecek ve buradaki taburla birlikte 30 Kasım'da Şahtahtı'dan ayrılarak Makû-Bayezîd üzerinden Sarıkamış'a ulaşacaktı. Ayrıca, Büyükvedî'de bulunan 17. Alay ile Kamarlı'daki Rus dağ bataryası 29 Kasım'da, Kamarlı'da konuşlanmış 83. tabur ile 28. Alayın makineli tüfek bölüğü ile Koylasar'daki fırka süvari bölüğü ise 30 Kasım'da geriye çekilecekti. Bunun yanı sıra fırkanın 29. Alayı, 1 Aralık'da Korkun ve Markara bölgelerinde toplandıktan sonra 2 Aralık'da buldukları bölgeyi terkedecekti. Daha da önemlisi, 9. Fırka kargahı da 29 Kasım'da Ecmiyatzin istasyonuna gidecekti⁵⁹.

Hemen belirtelim ki, bu tahliye, Aralık ayının ilk günlerinde de devam etti. Esasında, 4 Aralık tarihine kadar bu işin bitmesi gerekiyordu. Gerçekten 9. Fırkaya bağlı 28. Alay, 3 Aralık'da, Makû'ye gelmiş ve olaysız bir şekilde aynı gün Bayezîd'e doğru yola çıkmıştı⁶⁰. Bundan bir gün önce de, Şahtahtı'dan Bayezîd'e bir katar gelmiş ve bir soğuk makine ile 2 vagon getirmişti. Yine ertesi günü Bâyezîd'e 2 katar gelmiş ve 1 soğuk makine, 1 sarnıç vagonu ile 9 şimendifer malzemesini getirmişti. Artık, geride, Bayezîd'e gelmesi gereken bir vagon vardı⁶¹. Her halde, bu

---

59 9.Fırka Komutanı Rüşdü Beyin 9. Fırka Kıtaatının yürüyüş tertibi hakkında 9.Ordu'ya gönderdiği 28 Teşrin-i sani 1334 tarihli telgrafı, **ATASE Arşivi**, Kıs 252, Dos 3, Fih 3-42.

60 Bâyezîd Dar Hat Müdüriyeti'nden 9.Ordu'ya gönderilen 3.12.1334 (1918) tarihli telgraf, **ATASE Arşivi**, Kıs 252, Dos 3/H-12, Fih 5-4.

61 Bayezîd Meyki' Komutanlığından 3.12.1334 (1918)'de 9.Ordu'ya gönderilen telgraf, **ATASE Arşivi**, Kıs 252, Dos 3/H-12 Fih 5-6.

vagon da, tahliye süresinin son tarihi olan 4 Aralık'dan önce Bâyezîd'e ulaşmış olmalıydı. Nitekim, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 4 Aralık 1918'de, 11. Fırka'ya gönderdiği bir emirde, artık fırkanın Van ile Bâyezîd arasında seri olarak bir kara posta nakliyat tertibatı almasını istedi⁶². Bundan da anlaşılıyor ki, 11. Fırka, bütün birliklerini Brest-Litovsk antlaşması sınırlarının gerisine çektikten sonra dahilî işlerle uğraşmakla görevlendirilmeye başlanmıştı. Bununla beraber, 11. Fırka'nın asıl görevi, Osmanlı-İran sınırını korumaktı⁶³.

Sonuç

XVIII. yüzyıldan itibaren Rus-Osmanlı-İngiliz nüfûz mücadelelerine sahne olan ve sonunda, 1907 Rus-İngiliz anlaşması ile Rus nüfûz alanı içinde kalan Kuzeybatı İran (Güney Azerbaycan), I. Dünya Savaşı'nda yeniden Osmanlı-Rus mücadelelerinin alanı olmuştur. 1917 yılı sonuna kadar özellikle, Hazar Denizi'nin güney bölgesi ile Tebriz havâlisinde Osmanlı-Rus askerî çarpışmaları bütün şiddetiyle devam etmiş ve karşılıklı olarak kısa sürelerle bu bölgedeki stratejik yerler (Tebriz ve Dilman gibi) birkaç kez el değiştirmiştir. Ancak, Bolşevik ihtilâli (Ekim 1917)'nden sonra Rusların Doğu Anadolu'dan geri çekilmeye başlamalarıyla, Kuzeybatı İran'ın da içinde bulunduğu dar anlamdaki Kafkas harekât alanında Osmanlı Orduları tek hakim güç haline gelmiştir. Bunun siyasî bakımından en somut göstergesi, 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk antlaşması'dır. Her ne kadar bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki askerî ve siyasî konumunu güçlendirmiş ise de Ermenilerin Eri-

62 Aslında bu emir, 11 maddeden ibaret olup Bâyezîd-Karakilise arasındaki posta tertibatının teşkiliyle ilgiliydi. Bu tertibatın Karakilise-Horasan hattının kurulmasından Kars Menzîl Müfettişliği sorumlu olacaktı. Bu yüzden sözkonusu emir, 11.Fırka'dan başka, Karakilise Nokta Komutanlığı'na, Bâyezîd, Horasan Mevki Komutanlıklarına, Van Menzîl Müfettişliğine de gönderilmişti. Geniş bilgi için bkz., **ATASE Arşivi**, Kıs 252, Dos 3/H-12, Fih 5-10.

63 9.Ordu'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 12.12.1334 tarihli telgraf. **ATASE Arşivi**, Kıs 252, Dos 3/H-12, Fih 5-34.

van, Gümrü ve Ahılkelek bölgelerinde Osmanlılara karşı savaşmalarına sebep olduğu gibi Kuzeybatı İran'da da İngilizlerle işbirliğine zemin hazırlamıştır. Fakat bu işbirliği, Mayıs 1918'de, Kuzeybatı İran'da Osmanlı güçlerinin-özellikle Rumiye Gölü ile Aras nehri arasındaki bölgeyi savunmakla görevli 9. Ordu'nun 4. Kolordusu- karşısında pek başarılı olmamış ve İngiliz kuvvetleri yenilmiştir.

Kuzeybatı İran'daki bu Osmanlı üstünlüğünün 9 Haziran 1918'de, Kafkasya, İran ve Irak cephelerinin savunmasından genel olarak sorumlu olan Şark Orduları Grup Komutanlığı'nın yeniden teşkilâtlandırılmasından sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Bu işi, Rumiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgeyi kontrol ederek İngilizlerin İran içlerinde ilerlemelerini önlemekle görevli 9. Ordu (1. Kafkas ve 4. Kolordular) üstlenmiştir. Ayrıca bu ordunun bir başka görevi de, Rumiye gölü civarını Ermeni çetelerinden temizlemek olmuştur. Sonunda, Haziran-Eylül arası dönemde Kuzeybatı İran ağırlıklı olmak üzere devam eden çetin askerî çatışmalardan sonra 9 Eylül'de Tebriz ve Miyane bölgeleri Osmanlıların kontrolüne geçmiştir. Enver Paşa'ya göre, bu başarının elde edilmesinde kardeşi Nuri Paşanın komuta ettiği Kafkas İslâm Ordusu'nun 1918 yazı boyunca süren Bakü'ye yönelik askerî harekâtın- 15 Eylül 1918'de, Osmanlı kuvvetleri, Bakü'ye girmişlerdir - büyük etkisi bulunmaktadır.

Ne var ki, İngilizlerin Eylül 1918'den itibaren Filistin'den Anadolu ve İran'a doğru düzenlediği askerî harekât, Kuzeybatı İran'da Osmanlı askerî varlığını da etkilemiş ve bunun sonucunda Ekim ayının girmesiyle birlikte Kuzeybatı İran'daki Osmanlı kuvvetleri, Anadolu'ya doğru çekilmeye başlamışlardır. Öyle ki, Ekim ayının üçüncü haftasında, Osmanlı 9. Ordu'ya bağlı birlikler, Tebriz'in kuzeyinde Culfa ve Nahçıvan civarında toplanmıştır. Tabii ki bu bir askerî ricat olup Osmanlı Devleti'nin mütareke arayışlarına giriştiği bir dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. Hatta Osmanlı hükümeti, mütareke arzusunda samimi olduğunu göstermek için 21, 26 ve 29 Ekim tarihlerinde Kafkasya ve Kuzeybatı İran'daki ordularının geri çekilmesi amacıyla emirler bile yayınlamıştır. Özellikle 29 Ekim

tarihli emir, 9. Ordu'nun Kafkasya ve Kuzeybatı İran'dan altı ay içinde geri çekilmesiyle ilgilidir.

Genel bir teslim antlaşması olan Mondros Mütarekesi ise Osmanlı Devleti'nin bu askerî ricatla ilgili taahhüdlerini, İtilâf devletleri nezdinde resmîleştirmiştir. Nitekim mütarekenin 11.maddesi, Kuzeybatı İran'dan Osmanlı askerlerinin 1914 öncesi sınırlara çekilmelerini öngörmektedir. Gerçekten Kuzeybatı İran'daki 9. Orduya bağlı birlikler, mütareke öncesinde başladıkları bu ricatı, 17 Kasım'da Tebriz'i İngilizlere terketmelerinden sonra daha hızlandırmışlar ve 4 Aralık 1918'de, 9. Orduya bağlı 11. Fırkanın Van ve Bâyezîd bölgelerine çekilmeleriyle sona ermiştir. Unutmayalım ki, sözkonusu ricat bir mağlubiyetin değil, aksine diğer cep-helerdeki gelişmelere bağlı olarak Kuzeybatı İran'da bir büyük ordu bulundurmanın işlevsizliğinin bir sonucuydu.

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi Kuzeybatı İran'dan Osmanlı askerlerinin 1914 öncesi sınırlara çekilmesini öngörmektedir. Bu çalışmada gerek Mondros Mütarekesi öncesinde, gerekse sonrasında 9. Ordunun Kuzeybatı İran'daki durumu ve bu bölgenin boşaltılması incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Kuzeybatı İran, 9. Ordu, Osmanlı - Rus - İngiliz Nüfuz Mücadelesi.

ABSTRACT

The 11th article of Mudros Armistice is the withdrawal of the Ottoman soldiers from the Northwestern Iran to the borders in 1914. In this work, the situation of 9th army in the Northwestern Iran, before and after Mudros Armistice, and the evacuation of this area are scrutinized.

Key Words: Mudros Armistice, Northwestern Iran, 9th Army, Ottoman - Russian - British Population Struggle.